

már egy másik Illyés-kötetből való, abból, amely közvetlenebbül, kevesebb áttétellel kutatja „a közösségi élet hajszályököreit“. De a magatartást s a módszert ismét egyszerre figyelhetjük: „A hajszályökök a gondolat tapogatózását akarták érzékeltetni.“ Mert Illyés sosem kész ítélettel, előre gyártott gondolati elemekkel közeledik a jelenségekhez — nem áttolja a *gondolat tapogatózását* elének tární —, innen műveinek magával ragadó intellektualizmusa, meggyőző ereje. Nem zárkózik el a tényektől, az amszterdami kikötő szex-negyedének meglepetéseiről éppolyan „fennköltén lírai“, ám bensőséges hangon tud beszámolni, egyetemes kérdésekre tapintva rá, mint ahogy az albigenek földjén járva mai közügyekkel szembesíti olvasóját. Mai alkotásaiban talán a legvonzóbb sajátság, hogy a nemes pátosz és a kritikai távolságt teremő ironia nem zárják ki egymást. A *Tiszták* veretes történelmi tragédiáját a *Bölcsek a fán* követte, a XIII. századi nemesen elbukók után a menedzser-filozófia ellentmondásait varázsolta játékos kedvvel a színpadra.

Ebben a felelősségtől áthatott, tág látókörben van Illyés Gyula kiegyenlíthetetlen ereje. A józanság költője, az esztétikai demokratizmus harcosa legutóbbi esszé- és cikk-gyűjteményét egy irodalomtörténeti súlyú, korai Déry-méltatással nyitja, ezt követi a kötetben 1940-es kiállása 60 internált magyar „spanyolos“ érdekében, majd „a felelősség tudatában“ írt, megfontolt védőbeszéd Szabó Lőrinc, Németh László mellett, 1945 nyarán. Elfogulatlansága az emberi és művészeti értékek megbecsülésében változatlanul intő példa. A magyar és világirodalom viszonyáról Lukács Györggyel vitázva (egyenrangú vitafélként, vagyis a lehető legőszintebben becsülték egymást!) fejtette ki Illyés Gyula: „Szerintem nem provinciális az az író, aki a maga provinciájának a kérdéseit merészen fölfedi; sőt éppenséggel az lesz világirodalmi szerző, aki ilyen helyi lelkiületet, provinciális anyagot világirodalmi rangon tud ábrázolni.“

Illyés Gyula ilyen világirodalmi szerző.

FODOR ILONA

ADY VARÁZSKÖRÉBEN

„Nagy kort szült a világnak az évszázad. De az óriás pillanat épp apró fajzat ölébe esett [...]

Goethe írta ezt a díszítont, tanuld meg, Kelemen betéve; még szükséged lesz rá: a te nagy korszakodra is érvényes, minden korszakra érvényes. És mindre rápirít, már azáltal, hogy Goethe írta. Ha még ő is kicsinynek érezte magát!

Én már a te életkorodban ismételttem: ösztökéltem, azaz sértegettem magam ezzel a két sorral. Még csipősebbnek, keserűbbnek szerettem volna. Akaratlanul is nyilván ezért hegyeztem még élesebbre diákkori fordításomban.“

A *Pesti Napló*ban a harmincas évek végén közölt intelmeiből valók e sorok. Illyés Gyula — történelmi pillanat és nemzedék szembesítésével voltaképp azt kutatja, mi által lesz *nagy* egy-egy korszak. És mert egy-egy történelmi pillanat

— az író szerint — csak alkalom: dicsőséggé vagy szégyenné az akarat, a munka, a bátorság teszi, ugyanúgy „apró fajzat“ is lehet óriássá, ha adott pillanatban sorsa fölébe kerekedik. „A történelmet az emberek irányítják.“

Alig egy héttel előbb, egy *Naplójegyzet* arra is figyelmeztet: ne tévesszük össze a nemzedéket a nemzettel. Aki a nemzetben hisz — az öröklétben hisz — mondja Kölcsey nyomán Illyés —, aki a nemzedékben hisz olyannyira, hogy annak magatartását a nemzet magatartásával azonosítja, az nemcsak kishitű, de hazaáruló. Ne a nemzedék véleménye nyomán közeledjünk vagy távolodjunk el a nemzettől; az író szava a nemzet szava mindenkor: órá kell hallgatni, általa lehet egy-egy korszak, a nemzet igazi arcát megismerni. Ami — hadd tegyük hozzá — azt is jelenti: az író a mérték a nemzedék törpe avagy óriás mivoltának felbecsülését illetően; ő a mérce: elegendő volt-e a hűség, a szívósság „mitől egybeáll egy-egy ország / s nemzet is lesz a nemzedék.“

1918—1919 forradalmi korszakának Goethéje — Ady Endre volt. Öhozzá „adysodott“ akkor nemcsak egy-egy nemzedék, de az egész nemzet. Ő jelentette a *meztárgult eget* nemcsak a kamasz fejek, de az egész ország fölött.

Illyés és a tizenhat-húsz évesek nemzedéke számára Ady mégis mást jelentett, mint az előző, az ún. Ady-tábor szemében. „Nem mintha az Ady-forradalom, mely az iskolapadban érte őket, nyomtalanul szállt volna el fölöttük. De számukra ez is már az iskolához tartozott. S az iskola csak eszközöket adhat. — A célt az élet adja.“

Az Ady-nemzedék egyik tagja, Babits Mihály szavai ezek Illyés nemzedékéről, amihez hozzá tartozik a tizenhat-húsz évesek azon sajátossága is — és ez az, ami Babbitstól legélesebben elválasztja őket —, hogy a fiatalabb nemzedék „már a romok közt nyitotta föl tanuló szemeit“. Vagyis számukra a háború rendes köznap állapot volt: abban kezdtek eszmélni és gondolkodni, s éppily természetes állapot lett a háború valóban természetes folytatása, a forradalom. „Éppily természetesnek vettem most — mondja Illyés — a legkáprázatosabb jövődöt is, a legmerészebb ígéretekét. Minden lehetséges volt. Ma is hiszem, hogy akkor a négy iszonyú év lehetetlenségei után minden lehetséges lehetett volna. A történelem néha egész világrészeket merít katarziszba.“

A történelmi katarzisz leghűségesebb tükörképét nemzet és nemzedék Adyban találta meg.

Illyés nemzedékét Ady hatása villámcsapásként érte. Hisz a hivatalos tananyag — alig néhány napja még — Adyról alig vett tudomást. Zolnai Béla és Szűts Dezső visszaemlékezéseiből tudjuk: diákok fegyelmet kaptak csak azért, mert Adyt olvasták. Fogarasi Béla és Hidas Antal saját bőrén érzi, mennyire tart a korabeli közoktatás Ady „idegen“ szellemétől. A Markó utcai gimnázium egyik ünnepélyét a főigazgató azért hagyatja félbe, mert az egyik diák a *Halál rokonának* sorait szavalja. Molter Károlyt mint fiatal marosvásárhelyi tanárt nyomban felmentik az önképzőkör vezetése alól, mert kiderül Ady-rajongása. Schöpflin Aladár arról beszél: hivatalnok vagy tanár azonnal gyanússá válik, ha Adyt olvas. A hivatalos körök elsősorban a hazaárulót ítélik el: „költeményei tele vannak izzó gyűlölettel a magyar haza iránt“; „a magyar faj s a református felekezet árulójának“ tekintik a költőt a Bethlen Gábor-kör egyetemistái, annak Rákosi Jenő, Tisza István s a „nemzeti intelligenciát“ képviselő tanárok is. Füst Milán tanárkórából jegyezte fel, hogy iskolájában az igazgató kijelentette: „ha én azt a nevet hallom, hogy *Nyugat*, köpök egyet“; ezt hallva, az egyik tanár ráduplázott: „kik azok? Az adysták? akkor én nemcsak mondom, hanem meg is teszem“, és ténylegesen odament a köpöládához, és bele is köpött. Még a Szilágyságban, Ady

pátriájában is — amint Bölöni írja — csak azt sajnálták, hogy „nincs deres, ahova írójukat lekaphassák“. Olyan mérvű az iskolai vesztegzár, hogy dicsőségnek számít, ha valaki nem ismeri Adyt. Tompa Lászlónak, a későbbi költőnek válaszolta például egy tanár, amikor diákként megkérdezte tőle, olvasott-e Adytól: „Ilyen könyvet én pedig nem olvasok.“

A forradalom előtti iskola csakis a pad alatt, a szünetekben, s főleg tiltó intézkedései révén terjesztette — dugárúként — Adyt. Kevés azok száma, akik — katedráról — dicsérő szavakat hallanak Adyról. Pintér Jenő, a későbbi nagyhatalmú és konzervatív főigazgató — Németh László tanúsága szerint — középiskolai tanárként mondja ki az első Ady-sort ugyanabban az épületben, ahova a negyedik Illyés Gyula is járt: *Góg és Magóg fia vagyok én*. Ugyanekkor hozzák be Pintér Jenő órájára az elkobzott *Nyugatot* Babits háborúellenes versével, a *Fortissimóval*. „Mit csinálnak ezzel a rendőrségen?“ — kérdik a diákok a tanárt. „Röhögnek rajta“ — jósolja Pintér. De nincs igaza. A versen nem röhögnek.

Lemérheti ezt a negyedik Illyés is, amint az emeleti folyosón összeszalad az „erélyes léptű, fekete fiatalemberrel“, a Munkácsy gimnázium tanárával, Babits Mihállyal. A későbbi Mester és tanítvány izgatott szóváltásánál sokkal érdekesebb Babits izgatottságának oka: az elkobzott *Nyugat* s a tény, hogy a sajtóban megjelenő jobboldali támadások s a tanár hirtelen távozása a diákok közt is szóbeszéd tárgya volt. Babits tehát akkor lesz igazán nagygyá, amikor Ady *rangjára* kerül. Rákosi Jenő denunciójának is beillő cikke már a *Játszottam a kezével* című vers jogán figyelmeztet: „az Ady-féle irodalmi irányzat megtalálja útját iskolánkba is.“

A konzervatív tábor Babitsot — akárcsak Adyt — hazaárulással vádolja. Okkal keres tehát a maradiság kapcsolatát a korábbi botrányt okozó vers, a *Játszottam a kezével* s az újabb botránykő, a *Fortissimo* között. „Babits tanár úr megint megbotránkoztatás tárgya óhajtott lenni. A múltkoriban babája kisujjával sikerült magára terelni a közérdeklődést, ezúttal istenkáromlással. Akkor a szerelmi mámor tüzeben elégette a hazafias áldozatkészség egyik szimbólumát, ma a lóhajcsárók durva stílusa számára sürgeti a polgárjogot a költészetben.“

A *Fortissimo* és a *Játszottam a kezével* lényege s egyben rokonsága nyilvánvalóan a költő háborúellenessége, a *hazafiságnak* az a fajtája, ami épp Illyés nemzedéke számára ismeretlen. Babits szemében a háború ugyanis megfogyatkozást, a biztonságérzet, a nyugalom, az élet összeszűkülését, az otthon összeomlását: romot jelentett. Ugyane háború viszont Illyés számára — tudjuk — növekedést jelent. És nemcsak a kamasz növekedik korban és tapasztalatban, amikor a hadbavonultak helyét betölti, de maguk a katonák is, akik a halál előtti egyenlőség révén egykorúak lettek, bajtársakká növekedtek.

Érthető, ha Illyés nemzedéke ugyanazt látta Babitsban, mint Adyban: a költőt, aki a „mindenséget vágyta versbe venni“, akiben — akárcsak Adyban — a „mindenek szerelme“ lobogott, aki a dantei jelszót, a *nunquam revertar*-t testesíti meg; ne mondj le semmiről, ez az ifjú nemzedék jelszava is, ezért szól Babits *Fortissimó*ja tiltakozásként — nemcsak a háború —: minden ellen, ami hamis, avult, ami „szájtömő kóc“, nem kétséges, hogy a „tisza messzi kort“ s a „szép sereget“ emlegetve, Illyés — tíz évvel a forradalom után is — tizenhat éves önmagára, s az „erélyes léptű, fekete fiatalemberre“ utal:

*Szólj meg hát, vívódó, s úgy ahogy egykor kezdted:
arccal a zivatarba! s megint: fortissimóval!
Add meg csupán a hangot! lobogó ifjú kardal
szakad föl diadallal, versenyez majd körötted!*

Illyés Gyula fiatalkori arcképe, feleségével

*Ha pusztul ideálunk, az igazság, — dalolva
pusztuljunk vele mink is, eléggő hittevőkként
átkozva bíránkat, szörny máglyánkat, az önkényt
és küldve himnuszunkat egy tiszta, messzi korbá!*

*Magadra maradtál? De micsoda szép seregből!
Kezdd rá, amit nem is kezdeni: folytatnod kell,
hogy nunquam revertar!...*

(Egy humanista költőhöz)

Félreértetni a vers „tartalmát“ a lényeg javára: ez az ifjúság mindenkori előjoga. A tizenévesek nemzedéke nem értette Babits háborúellenes iszonyát, nem értette Adyt sem. „A legtöbb szerint már a címének sem volt semmi értelme“ — írja Németh László osztálytársairól, de ő maga sem tőri magát, hogy megfejtse az Ady-versek értelmét: „abból szedtem ki a dolgokat, amit az élet elémtálat.“ Ez az élet által tálat Ady másmilyen volt, mint akit az előző nemzedék ismert. Es mert nem az iskola: az élet ismertette Adyt, ez a költő, az ifjúság költője — nincs igaza Babitsnak — nem eszközt: célt adott ennek a nemzedéknek: „a célt az élet adja.“

A *Pesti Napló* egy jelenetében Illyés a Galilei-körben vitázó diákokat, *szellemi ifjúnunkásokat* elevenít meg.

„Mint minden ifjú társaságban, ebben az [agitátorképző] iskolában is felmerült a gondolat: lapot kellene alapítani. A terv nem látszott kivihetetlennek. Napok óta folyt már róla szó, midőn végre én is megkockáztattam egy ajánlatot.

— Névtelenül jelenjék meg benne minden! A versek is. Teremtsünk végre

teljes egyenlőséget! Ha egyszer nincs magántulajdon, ne legyen a szellemi termékekben sem!

Értelmetlenül néztek rám. Próbáltam megmagyarázni, mit lehetne várni ettől.

— Minden közös kincs lenne, minden ötlet, irány, modor! Akárki írhatna Ady-verset. Így Ady mást írna. Milyen verseny lenne, milyen fejlődés!

Nem volt sikerem. Az ötlet esztendőök múltán is kísértett, kísért még ma is. Amit az élettől várok, a kifejezhetetlen vágy nagy része akkoriban támadt föl bennem.“

Az élettől várt kifejezhetetlen vágy: ez Ady öröksége akkor is, ha épp történetesen Ady pillanatnyi detronizációjáról van is szó. Az idézett részlet önéletrajzi dokumentum. A húszéves párizsi emigráns Barta Sándort, a bécsi *Ék* szerkesztőjét is megkeresi e javaslatával. Ajánlja, ne írják alá verseiket: „Közösségi forradalmárok vagyunk, a nép művészei; mutassunk példát. Vessük el az egyéni birtoklást legféltebb területünkön.“ A fiatal Illyés ama művészi alkotásokra hivatkozik, amelyekben nemcsak egy nép, de népek kultúrája mosódik össze: katedrálisokkal, eposzokkal, népdalokkal érvel. Így Majakovszkij költeményeiből is a magyar forradalom dübörgését hallja ki; költemények születnek tehát tollából, amelyekkel Majakovszkijt „ajándékozta“ meg. „Egyszerre terjedni kezdett [Majakovszkij] nem is egy remeknek bizonyult s munkásünnepi szavazásra már csak azért is kiválóan alkalmas költeménye, mert azok mind a magyar forradalmat dicsőítették tollamból.“

Az, hogy Majakovszkij előtt a tizenhat éves Illyés épp „Ady-verseket“ írta, ezzel szinte leszorítva magát Adyt is, nehogy önnön epigonja legyen, kényszerítve őt, hogy újabbat, kevésbé adysat, „jobbat“ írjon, mintegy versenyre lépve önmagával s az ifjú nemzedékkel, mindez Ady elleni lázadás is, olyasféle, amiről Kassák is beszámol: „Harsányan kiáltanak [ezek a fiatalok], s ezzel az artikulátlan hanggal úgy érzik, máris túlcitálták Adyt. Fölbontották a formát, ideges érzéseikkel és összekuszált gondolataikkal meggazdagították a tartalmat, vagy legalábbis azt hiszik, hogy ez így történt. Itt ülök a kávéházban, de nem mindenben osztom a nézetüket. Én nem akarok versenyre kelni Adyval. Vannak, akik magyarságában s vannak, akik szociális magatartásában akarják leverni. Elismerem, hogy ő van, erősen áll a talpán és én nem ledönteni akarom őt, hanem magam is talpra akarok állni.“

Ami Kassák szájában ilyesfélét jelenthetett: magam is Ady szeretnék lenni. Csakhogy ez csakis Adyval együtt, vele egyidőben, őt — magatartásban — szinte megduplázva, és nem őt behelyettesítve történhet. Mint egyik Kassák-tanítvány írja: „Ady mellett és Ady után az új Adyt, útvesztő vergődésben a felszabadító újat érzékeltem“ Kassákban.

Ezt tudva, még inkább érthető, hogy Kassák a „roncs embert“, Adyt szinte élve eltemetné.

Csakhogy maga Kassák sincs — a nagybeteg Ady, e „roncs ember“ nélkül, még az a bizonyos, divattá lett, ún. „Kassák-ing“ sincs Ady fejedelmi pózai nélkül, s a tizenhat-húsz éves Illyés sincs a Kassákba plántált Ady-szerep nélkül. Az a „sivatagszerű puritánság“, amellyel Illyés barna bekecését a kassákos fekete orosz inggel felcseréli, olyan szerep, ami később a költő legbensőbb, minden talmi külszíntől mentes lényegévé vált át. Kezdetnek tehát nem rossz az a „proletár-öntudat“, az a „puritánság“ sem, amiről a *Pesti Napló* levélírója beszámol: Illyés visszaemlékezik ifjúkori csalódására, ami elfogta, midőn — már Párizsban — az orosz nagykövet frakkban, cylinderben mutatkozott be a francia köztársaság elnökének: „Magamnak sem vallhattam be, hogy ezt valamiképp árulásnak éreztem.

Munkászubonyban kellett volna bemutatkoznia? A program szerint, amely lelkemben élt, igen. Zubonyban és facipőben vagy csizmában és kihívó tekintettel, a jövőbe fordított arccal! Munkásnak kellett volna lennie testében-lelkében egyaránt!“

Az esetet Wessely László is elmeséli: „Egy nap a *Nouvelles Littéraires* szerkesztőségi titkárnője, bizonyos Marie Lévinson két meghívót adott át nekünk. 1924. november 7-én, az akkori első szovjet nagykövet, Krassin fogadást rendezett a Palais d'Orsay-ban a szovjet forradalom hetedik fordulójára. Gyulával tanakodtunk, hogyan öltözködünk: fehér vagy orosz inget válasszunk. Ruhánkról nem tanakodhattunk, mert csak egy öltözékünk volt. Végre az orosz ing mellett döntöttünk. Meg is jelentünk a Palais d'Orsay-ban. Ott volt Franciaország színe-java — ahogyan mondani szokták —: bankárok, akadémikusok, művészek ésatöbbi. Mi orosz ingünkkel aztán »nagyszerűen« érezhettük magunkat. Mi voltunk az estély szenzációi: fekete Kassák-ingünkkel, lobogó sörényünkkel persze kirittünk a nagyestélyi ruhában, briliánsokkal megrakott és diadémokkal csillogó hölgyek és frakkos urak közül. — Mindenki azt hitte: mi vagyunk a csekisták.“

Igy tekinthető önéletrajzi momentumnak az a rész is, ahol a *Pesti Napló* cikkírója elmondja, milyen csalódás érte, amikor a Galilei-kör polgári légkörében találta magát; ő, aki itt is a gyarak érdes, „sivár, de férfias, szinte görögösen hősies tárgyilagosságát kereste“. — Görögösen hősies tárgyilagosság — ez a szép paradoxon — az ellentétes hatások keresztüzében hányódó ifjú nemzedék útkeresésének, kettőségének képlete is. „Sosem voltam oly megértő, vagyis oly könyörületes — summázza Illyés korabeli portréját. — Az emberi szívben hittünk. Csak épp »addig« kell kitartani, keményen, kegyetlenül, akár gyilkosság vagy rablás árán is. A tündöklő cél, a minden akarása minden alól felmentett.“

De az honnète homme-ok, az erkölcsös forradalmárok, az ún. *etikusok* — akik elítélik az erőszakos eszközöket — szintén Adyt vallják mesterüknek. Ady tanítja forradalmi etikára Lukács Györgyöt is, a költő példázza a húszéves etikusok számára a „forradalom nélküli forradalom“ élő modelljét, ő a híd a fiatal Lukács vesszőparipájához, Dosztojevskijhez, a „lassú“, illetve a „hirtelen hőstetthez“, mely utóbbihoz irodalmi példát Lukács a *Pikk Dáma* Hermannjától, Raszkolnyikovtól, Ropcsin terroristáitól kölcsönöz.

Persze ezt a problémát is az élet veti fel: Ady ezúttal is jó ugródeszka, segít a meglehetősen bonyolult okfejtések egyszerűsítésére. Az újonnan alakult kommunista párt s az általa propagált bolsevizmus teszi időszerűvé a dilemmát, mely akkoriban sokakban élt: lehet-e a jót „rossz eszközökkel“, a „szabadságot elnyomással“ megvalósítani? Lukács szerint történelmileg lehet, erkölcsileg azonban — nem. A problémát a diákok is tárgyalják, a kamasz Illyés is azon tőpreng: „Mit gondolsz, szabad ölni? Úgy értem, egy eszme nevében?“ — Mire a diáktárs válasza: „Minden fogalom megtestesül a földön, ha olyan képviselőre lel, aki azt egyéni életével érzékelteti.“

Nem szabad itt valamiféle anarchista programra gondolnunk: a proletárforradalom kezdeti dilemmájáról van szó.

„Megtestesül“ tehát — az etikusok szerint — az erőszak is, aminthogy az erkölcs is, mely fogalmakat a fiatal Lukács György gondosan szétválaszt egymástól. Dosztojevskij *Főinkvizítora* valósággal divatba jön. Az orosz írótt többen olvassák a forradalom idején, mint Marxot vagy Lenint. A Közoktatásügyi Népbiztosság által rendezett kurzusokon Dosztojevskijről egész előadássorozatot tartanak. Litván József előadásán az Izabella utcai kereskedelmi diákküldötte, Illyés Gyula is részt vesz, s a hatodikos diák nemsokára egy Dosztojevskij-penzummal a zsebében siet, Ecserre.

De Dosztojevskijt olvassa a fiatal Kodolányi, Bernáth Aurél, Sinkó Ervin, sőt az alig húszéves Veres Péter is; Lengyel József szerint az egész ún. *szovjetház*, még Révai József is azok közé tartozik, akik a forradalmi elméletek legfontosabbjának Adyt és Dosztojevskijt tartják; az etikusok tehát felszólítják Lengyelt, okvetlen olvassa el Szozima sztárec beszédét a „lassú hősiességről“, mely hősiesség voltaképp nagyobb dolog, mint ha egy ügyért egyszerűen meghal valaki. „Meghalni, egy nagy dolgot minden elszántsággal véghezvinni könnyű dolog, de élni mint egy szent: ezt próbáld meg.“ Lengyel engedelmesen elolvasta a sztárec beszédeit, s olvashatja Lukács *A bolsevizmus mint erkölcsi probléma* című írását is, amelyben az író „a demokrácia vállalásának lassú, szemre nem heroikus, de mélyen felelősségteljes, lelket megórló hosszadalmas és tanító küzdelme“ mellett tesz hitet.

Az etikusok nem állnak meg a demokratikus „szent“ fogalmánál; Lengyel Józsefnek van min csodálkoznia, amikor a szovjetházban folyó vitákat hallgatja: „Az egyik ilyen probléma: Mi kommunisták olyanok vagyunk, mint Júdás. A mi véres munkánk, hogy Krisztust megfeszítik. De ez a bűnös munka egyben a mi hivatásunk is, Krisztus csak a kínhalálban lesz istenné, ami szükséges ahhoz, hogy megválthassa a világot. Szóval, mi kommunisták magunkra vesszük a világ vétkeit a világ megváltása érdekében.

S miért kell a világ vétkeit magunkra venni? Erre is megvolt, mégpedig az igen »világos« felelet Hebbel Juditjában: »Wenn Gott zwischen sich und mir die Sünde stellte, wer bin ich, dass ich dem widerstrebe?« Ahogy isten megkívánhatta Judittól, hogy ölje meg Holofernest, és bünt kövessen el, úgy megkívánhatja egy kommunistától is, hogy képletesen és fizikailag pusztítsa ki a burzsoáziát... Egész világos, nemde?

Ez volt úgy körülbelül a fő probléma. Ezt a fő problémát támogatta Dosztojevskij főinkvizítora is, aki máglyára viszi Krisztust, mert Krisztus zavarná a boldog keresztény nyáj életét.

A vita akörül folyt, hogy igaza van-e a főinkvizítornak. Sinkó a főinkvizitor ellen, Krisztus pártján volt...“

A kép nemcsak a később krisztianussá lett Sinkóra, de az átmenetileg — az emigrációban — ugyancsak krisztianussá lett Lengyel portréjára is érvényes. De jellemző ez az etikai hozzáállás a Rudas Zoltán szerkesztette *Szabad Gondolatra* éppúgy, mint a Galilei-körre; Hebbel Juditjának példájával Lukács *Taktika és etika* című korabeli írásában él.

A problémát újra az élet: a vértelen forradalom vetette fel; dehát mi köze mindehhez Adynak?

Lukács ifjúkori példaképei: Hegel, Ady, Dosztojevskij közé sajátos folytonosságot épít. Sőt, amíg nem érti, addig Marxot is Ady társadalmi elégedetlenségével helyettesíti be. Ami Marxban egyelőre érthetetlen, az Adyban — nem, sőt nemcsak érthető: *életes* volt; „szíven ütött“ — mondja egészen a kamaszkorig visszahátráló Lukács. A Dosztojevskij felé vezető utat is Ady „protestáló hite“, „küldetéses vétója“ („Ugocsa non coronat“: az idézetek Lukácstól valók) egyengeti; ő a mérték, hogy a fiatal Lukács Dosztojevskijt és Tolsztojt is „döntő forradalmi tényezőként építi be“ egyelőre inkább „világérzésébe“, mintsem világképebe, s ez a triász: Hegel—Ady—Dosztojevskij áll össze, később Sorelrel kiegészülve, valamiféle világnézetté, amit a kortárs s a fiatal filozófus — népbiztosként is — forradalminak tud, s ami nem tételezi fel a „társadalmi-történelmi megalapozás teljes mellőzését sem“.

Most derül ki, mennyire elszámította magát Marx, aki a proletárforradalmakat a XIX. századra várta, s aki a polgári és a „szociális“ forradalmak közti

határt megvonva, azt állítja, hogy az előbbieknél világtörténelmi visszaemlékezésekre van szükségük, hogy saját tartalmukat tekintve áltathassák maguk, míg — szerinte — a proletárforradalom poézisét a jövőből meríti. 1918—1919 megdöntötte ezt az elvet. S előzőleg 1917 is; igaza van Georges Duhamelnek, az orosz forradalom valóban a tizenharmadik századra jellemző *honnéte homme*-ok „naivságát“, jelszavaik romantikáját illetően, különösképp, hogy a *kép* a jelszavak mögötti tartalmat: a tetteket s az eredményt is mérlegeli. S még inkább igaza lenne, ha felismerte volna, hogy e forradalomra a polgári forradalom tennivalói is várakoztak.

Egy forradalom tartalmát nem annak emblémája, nem a *kép* „polgárian korlátolt tartalma“ dönti el, hanem az, ahogyan a forradalmas nép és vezetői e korlátokon túllendülnek: a tett.

Lényegtelen tehát, hogy a tizenhat éves Illyés a forradalmi erkölcsről szólva Petőfi „naivságára“, a tizenkilenc éves Kodolányi pedig a korántsem naiv főinkvizítorra hivatkozik: az „ifjú Szavonarola“ — ahogyan Kodolányi önmagát nevezi — ugyanolyan eredményre jut, mint a nála jóval könnyőrebb Illyés: „Minden azokat illet, akik dolgoznak — mondja Kodolányi —: a föld a parasztot, a gyár a munkást. Könnyőtelenül le kell rombolni a hazugságok kacsalábon forgó várát minden cifraságával. El kell kergetni a hazugság kenetteljes szónokait. Ki kell szabadítani az alvilág kazamatáiba zárt szellemeket. Meg kell égetni a Nagy Inkvizítort, ezt a cáfolhatatlan eretneket, s uralomra kell juttatni a meghazudtolt Evangéliumot. Mindez, persze, nem folyhat simán. Jézus azonban nem rettent vissza attól, hogy korbácsot fogjon, s kiverje a templomból a pénzváltókat, galambárusokat és kegyeskereskedőket. Föl kell borogatni a bankárok asztalait! Ki kell verni boltjaikból a kereskedőket...“

Lényegtelen, hogy a kufárok kiverésére a keresztény avagy a keresztényen neveltetés biztat, s az is, hogy Dosztojevszkij vagy Petőfi az ihlető; a lényeges a tett, mely a *Kora tavasz* ifjú hőst Tüskepusztáról, illetve Dombóvárról — Kaposvárra, a „kufárok“ kiverésére biztatja; ez okozza a galileisták barátságát, azt, hogy az ún. „gírdisták“ mellett egyre inkább az ún. „orosz“ diákok csoportja jut túlsúlyba; ez vezeti a hatodikos gimnazista Illyést, hogy többszöri csalódás után is újra és újra lerohamozza a várost...

Szabó Gyula: Kaszát fenő

